

Stora Höggarn

Bakgrund

Höggarn omnämns bland annat 1381 som "Högharna" och ingick från 1500-talet till 1775 i Djursholmsgodset under släkten Banér. Stora och Lilla Höggarn är två små öar som ligger i Höggarnsfjärden i den stora inseglingsleden mot Stockholm. Öarna är belägna ett stycke öster om Elfviks udde på Lidingö. Stora Höggarn utgör den östligaste delen av Lidingö stad.

Stora Höggarn var en av de platser i Stockholms insegling som hade sjökrog på 1600-talet. Krogverksamheten var utarrenderad och pågick oavsett ägarbyten ända fram till ca 1870.

Lilla Höggarn saknade dricksvatten och var obebodd. Den användes uteslutande till fårbeta. 1879 köpte grosshandlare Robert Hernlund holmen och lät uppföra två sommarvillor av vilka endast grunderna finns kvar.

1775, när hela Lidingö avyttrades från Djursholm, såldes Höggarnsholmarna till den förmögne köpmannen och bryggaren Karl Johan Wier. Därmed inleddes en blomstrande period för ön. Wier lät uppföra ett mindre corps-de-logie i två våningar som hade två små flyglar. Den ena flygeln utgjordes av den befintliga sjökrogen från 1704 som inkorporerades i den nya gårdsanläggningen. Efter Wiers död 1807 hade Höggarn olika ägare, bland annat familjen Götherström 1815–1843. År 1856 övertogs ägandet av Carl Fredrik Thorslund som 1858 sålde Höggarn till skeppsklarerare P.O. Hellsten. Därefter var Stora Höggarn i familjen Hellstens ägo fram till 1903.

Stora Höggarn fick fast ångbåtsbrygga 1849. En regelbunden ångbåtstrafik i stora inseglingsleden tog dock inte form förrän 1869 när Waxholms Ångfartygs AB bildades och Stora Höggarn blev en av ångbåtsstationerna.

Sydsidan med de två kvarvarande personalbostäderna, Kungsholmen och föreståndarbostaden (återuppford efter brand), från oljeepoken.

När skeppsklarerare Hellsten övertog frälselägenheten Stora Höggarn 1858 omfattade ön totalt tio tunnland mark som gick att ha till åker eller äng. Man utvann en del hö från ängen och odlingen var främst potatis. Merparten av marken på ön var skog som nyttjades till betesmark och gav bränsle till husbehov. Man höll några kor och svin samt hade får som främst betade på Lilla Höggarn. Trädgården vid huvudbyggnaden omfattade 30 fruktträd med äpple, päron, bergamotter och körsbär samt buskar med hallon, krusbär och vinbär.

På en brant terrasserad kulle låg huvudbyggnaden från 1775–1780. Den var en panelad timrad tvåvåningsbyggnad under tegeltäckt sadeltak med avvalmade gavelspetsar. Efter 1860 påbyggdes veranda och frontespis på framsidan. Interiören omfattade sju rum och kök samt i bottenvåningen en stor sal. Den äldre flygel från 1700-talets början inrymde krogstuga, tre rum, kök och källare. Den andra flygel från 1770-talet omfattade fyra rum till krogen.

Föregående ägare C.F. Thorslund hade 1846 låtit bygga ladugården, senare omvandlad till stall. Vidare fanns några lador samt öns ångbåtsbrygga. Thorslund hade låtit averka det mesta av den barrskog och ekskog som fanns på ön. Mycket tall och ek återplanterades under Hellstens tid och även andra trädslag inplanterades. Även trädgården vidareutvecklades av Hellsten.

År 1884 fick ingenjör Victor Blomberg bygga sommarvillan Sommarro i sydväst (1918 ersatt med den befintliga arbetarbostaden Kungsholmen). Blomberg byggde 1890 även en sportstuga, Norska villan. Vid den tiden fanns även dansbana, kugelbana och lekstuga på öns nordvästra sida nedanför bostadshuset Bergshyddan.

1903 köptes Stora Höggarn av grosshandlare Fredrik Ludvig Schmidt. Det blev inledningen på öns industriella epok som är knuten från 1918 till att Stockholms första oljehamn etablerades. Upplag för eldfarliga oljor anlades på ön. Ön har ett

stort vattendjup, ligger centralt i segelleden och hade på så vis goda förutsättningar att ta emot oceangående tankfartyg. Dessutom låg den utanför Stockholms hamnområde och undslapp dyra avgifter för sjöfarten. 1905 anlöpte första fartyget Stora Höggarn. Samma år ombildade Schmidt bolaget till Svenska Mineralolja AB. Bolaget fick köpa Stora Höggarn av Schmidt. 1907 upphörde bolaget och ön inköptes av Krooks Petroleum & Olje AB. Schmidt bodde dock kvar i Stora villan som disponent. Med början 1907 byggde Krooks ut snabbt och moderniserade anläggningen. 1934 bytte företaget namn till Svenska Petroleum AB Standard. År 1939 skyltades alla Standardstationer om till Esso, som är en förkortning av Standard Oil. År 1951 bytte även moderföretaget formellt namn till Svenska Esso AB.

Svenska Esso AB ska mot slutet av 1900-talet ha avyttrat anläggningen till amerikanska Standard Oil. Senare användes anläggningen som lagringsstation för flygplansbränsle till Arlanda flygplats, men den verksamheten överflyttades sedermera till Gävle hamn. Stora Höggarn hade tillträdesförbud för utomstående fram till den 1 februari 1992 då oljehanteringen lades ned. Oljeverksamheten är i dag överflyttad till anläggningar på andra orter.

Större delen av ön omfattas numera av en industrifastighet med pågående verksamhet och den södra delen består till största delen av privat tomtmark. En ny pir har på senare år uppförts i sydöst.

Oljeindustrin

På Stora Höggarn anlades under åren 1903–1941 cisterner för olja och bensin, berggrum för lagring av olja, en mottagningskaj för tankfartyg samt verkstäder, en stor mängd nyttobyggnader och flera bostäder. Centralvärme installerades tidigt i anläggningen. Under åren 1915–1940 bodde ett 60-tal personer på ön. Den gamla krogen användes som skola åren 1916–1938. År 1903 blev corps-de-logiet bolagets disponentbostad och kallades sedan Stora villan. Efter Schmidts död 1912 var Stora villan sommarbostad fram till 1950.

Östra udden med ytterst de fyra cisterner som flyttades dit 1921 och innanför de äldsta cisternerna från 1903–1907.

Sydvästsidan med vy mot det stora fatrensningshuset från 1916.

Nya piren i sydost med vy in mot gamla boplatsläget med huvudbyggnadens husgrunder samt litet bostadshus och f.d. stall från ca 1903–1907.

Beskrivning av området

Stora Höggarn karaktäriseras av en central höjdrygg som mot söder planar ut i öppna gröna dalstråk mot vattnet. Norra delen är kuperad och delvis kargare med tall- och blandskogsdungar med stora inslag av klippor och berg i dagen. Den södra delen präglas mer av flacka öppna gräsbevuxna dalstråk med stora inslag av ädellövträd. Klippkust och hållmarkskust dominerar i stort sett hela ön. Öns centrala, västra och nordvästra delar karaktäriseras i stor utsträckning av bergknallar och skogsmark. Stigar binder samman öns olika delar.

Sydligaste delen av ön är dess gamla centrum. Här, i naturhamnen innanför piren, låg 1600-talets sjökrog och 1700-talets huvudbyggnad med värdshus. I söder finns även spåren av det sena 1800-talets sommarvillaepok.

Sydsidan med sina många spår i form av natur- och kulturvärden från såväl sjöfarts- och sommarville- som oljeepoken.

Beskrivning av bebyggelsen

Industriepoken 1903–1992 har satt mycket starka avtryck, framför allt i norr och öster men även i sydväst. Även vid sidan av de stora cisternanläggningarna och kvarvarande byggnader är spåren av olje- och bensinverksamheten mycket påtagliga. Över stora delar av ön finns även flera lämningar av byggnader samt av åtskilliga delar av den industriella verksamhetens logistisk såsom bryggglämningar, banlämningar, vinschar, pipelines med rör och betongfundament samt mycket mer därtill. Byggnadslämningar finns exempelvis från några av bostadshusen som byggdes för verksamhetens behov, dels nere vid Logviken, dels belägna i uppe i skogsbackarna, allt på sydvästra delen av ön. Andra byggnadslämningar är från exempelvis tapphus, lager och mer funktionsspecifika byggnader inom oljeindustrin. Hela system med ursprungliga pipelines finns fortfarande i anslutning till cisternparkerna i norr och nordost. Inslagen från 1940-talets beredskapstid ingår som en integrerad del i den industrihistoriska kulturmiljön.

En tydlig äldre karaktär har Stora Höggarns kulturmiljö längst i syd/sydost (Lidingö 6:76/6:114), där den ursprungliga bosättningen ligger. I den branta terrasserade dalslutningen ovanför vattnet, inbäddat bland ädellövträd finns huvudbyggnadens gamla tomt med trappa, vällagda husgrunder efter huvudbyggnad och de två flyglarna samt murade terrasser. Här stod huvudbyggnaden i två våningar från ca 1775–1780 med två små flyglar, varav den ena var sjökrogen från 1704. Lämningar av trädgårdspartier och odlingar är påtagliga kring gamla tomten. Gamla tomten är av ytterst stor kulturhistorisk betydelse, dels sjöfartshistoriskt sett, dels för att förstå och uppfatta hur Stora Höggarn har varit bebodd och använd under flera århundraden.

Sydostsidan med husgrunderna efter huvudbyggnad med flygel från 1770-talet samt flygeln med sjökrogen från 1704.

Sydostsidan med gamla boplatsläget med huvudbyggnadens och sjökrogens husgrunder från 1700-talet.

Sydostsidan vid de gamla boplatslämningarna och hamnen med vy mot stallet och maskinhus/verkstad/smedja från 1904 samt en av de äldsta cisternerna från 1903–1907.

I det flackare gräsbevuxna öppna stråket mot stranden längst i syd/sydväst ligger i dag den enda kvarvarande äldre byggnaden från tiden före oljeindustrins etablering. Norska villan uppförd av ingenjör Blomberg 1890 är utformad som en tidig sportstuga i nationalromantik. Exteriören är välbevarad med bland annat bruntjärad förvandringspanel, dekorativa konsoler och småfönster samt öppen lofttrappa. Lämningar av sommarvillaepokens tennisbana finns intill, där fanns även dansbana och kägelbana. Invid lämningarna av ingenjör Blombergs sommarvilla Sommarro byggdes 1918 Kungsholmen, det i dag enda kvarvarande större bostadshuset från oljeepoken. Kungsholmen är ett tvåvåningshus med fasad av faluröd stående panel under sadeltak. Husets sex smålägenheter byggdes om 1950 varvid även exteriören moderniserades. 1950 byggdes ny föreståndarbostad, i dag ett falurött mindre bostadshus återuppfört på 1980-talet efter brand.

Den röda byggnaden kallas Kungsholmen och byggdes som arbetarbostäder 1918 på platsen för den tidigare sommarvillan. Kvar från sommarvillaepokens "Norska villan" från 1890, den äldsta bevarade byggnaden på Stora Höggarn i dag.

Sydväst, Logviken

Under de höga lövträden i sluttningen mot Logviken i sydväst (Lidingö 6:76) står ett fatrensningshus från 1916 och oljekällaren från 1906. Källaren inreddes med skyddsrum efter krigsutbrottet 1939. Fatrensningshuset är utformat i kraftig korrugerad plåt (typisk för tidigt 1900-tal) på trästomme under sadeltak. Den långa fristående oljekällaren är betonggjuten. Vid Logviken finns även en faluröd slip och några enkla bodar. Sjöbodarna med bostadsrum för fiskare samt öns tvättstuga låg här, i likhet med förmansbostaden och Folkets hus, alla från 1904 och i dag endast synliga som husgrunder. Nere vid viken låg Bensinbryggan från 1911, här finns i dag en delvis raserad brygga.

Sydvästsidan vid Logviken med fatrensningshuset från 1916 och den något äldre oljekällaren, inredd till skyddsrum under andra världskriget.

I sydost nära stranden ligger en husgrupp som tillkom tidigt, 1903–1906 omfattande Lidingö 6:112 med ett litet bostadshus, en bod och stall/ladugårdslängan samt på Lidingö 6:76 ett litet byggnadskomplex med maskinhus/verkstad och smedja. Det faluröda lilla bostadshuset från ca 1905 är i dag ett av de äldsta på ön, senare renoverat och något förändrat. Den faluröda boden och stalllängan är förmodligen från samma tid som bostadshuset och har liknande typ av småfönster och lövsågade fönsterfoder. Maskinhus/verkstad och smedja byggdes i tegel 1904. Byggnaden inrymde maskinrum, svetsverkstad, smedja och skumcentral. Maskinhuset hyste bl.a. en ångpanna från Atlas Copco. I sen tid har sjöfasaden klätts in med gul plåt, men byggnaden är bakom detta inte nämnvärt förändrad sedan tidigt 1900-tal. Delar av interiören är också bibehållen. Vid husets norra gavel mot sjön låg spritbryggan från 1912.

Det lilla bostadshuset i ost/sydost från ca 1905, i dag en av öns äldsta byggnader.

Nordost och nord

Cisternparkerna dominerar hela nordöstra och norra delen av ön (samtliga ligger på Lidingö 6:76). Cisternerna, som byggdes för olja respektive bensin, åren 1903–1941 utgör kärnan i den rikt differentierade och spännande industrimiljön på Stora Höggarn. Några av dem var på sin tid Sveriges största oljecisterner, främst de två största från 1939 strax öster om Övre cisterngården uppe på öns bergskrön. De runda cisternerna är av olika storlek, men har annars mycket gemensamt i utformning och material. Nästan alla tillkom 1903–1921 och präglas av en ganska tjock slät plåt i rektangulära rundnitade skivor. Utanpåliggande trappor och krön med balustrad/staket är utformade i tunna rundjärn. Cisternerna utgör en rationell kvalitativ industriarkitektur från tidigt 1900-tal.

Till vänster: Övre cisterngården. Till höger: Pipelinesystemet i norr, som går från Oceanbryggan.

Den ganska flacka nordöstra udden präglas av de fyra cisterner som hämtades 1921 från Svensk-Amerikanska Petroleum AB i Nynäshamn. De inrymde brandfarliga oljor. Cisternerna är betonginvallade. Pipelinesystemen som angör dem upp mot Oceanbryggan i norr är bevarade vilket också ger en mycket speciell karaktär. Intill dem står även ett tapphus i tjock korrugerad plåt, troligen också från 1921. Här står också höga sammanlänkade betongfundament som bär upp fem mycket små cisterner i slät plåt, troligen från 1920-talets början. En smal järnbrygga, troligen den som byggdes om 1921, löper längs stranden och cisternerna bort mot Oceanbryggan.

Östra udden med ytterst de fyra cisterner som flyttades dit 1921 och innanför några av de äldsta cisternerna från 1903–1907.

Sydsidan av udden har bryggor av varierande ålder och utformning. Här ligger nu de rostande fartygen. Precis innanför 1921 års cisterner står de äldsta oljecisternerna, två från 1904, två från 1906 och en från 1907. De är av något varierande storlek. Dessa äldre cisterner påminner till karaktär och utformning mycket om de som flyttades hit 1921.

Oceanbryggan på norrsidan härstammar från 1904, men har byggts om vid olika tillfällen. Här är öns djuphamn och hjärtpunkten i oljedepån. Från hamnen och norrsidan går även pipelines för bensin upp till Övre Cisterngården.

Oceanbryggan

Uppe på öns högsta klippkrön i norr står Övre Cisterngården. Den inrymmer fem betonginvallade något mindre bensincisterner som byggdes 1911, levererade av Bergsunds Mekaniska Verkstad. Övre Cisterngården har en mycket speciell karaktär med sitt läge högt upp på ön. En sjätte bensincistern som är betydligt större byggdes 1913. Tillkomsten av de två mycket stora lagringscisternerna strax öster om Övre Cisterngården ska ses mot bakgrund av andra världskrigets utbrott 1939. I anslutning till dem byggdes lagringscisternen för statens ändamål 1941. Strax norr därom, inte långt från Oceanbryggan, sprängdes 1931–1941 stora berggrum för lagring för statens räkning. På ön finns även andra betydligt mindre anläggningar från 1940-talets beredskapstid.

Öns centrala, västra och nordvästra delar karaktäriseras i stor utsträckning av bergknallar och skogsmark.

Till vänster: Östsidan med oljecisterner från tidigt 1900-tal. Till höger: Små cisterner från troligen 1903–1907.

Sammanfattande värdering

Stora Höggarn har en stark historisk förankring i sjöfarten kring Stockholm genom farledsläget i Stockholms inlopp. Kulturmiljön karaktäriseras i hög grad genom några bebyggelsehistoriska tidsskikt. Dels är det 1600-, 1700- och det tidiga 1800-talets sjöfartsepok med lämningarna av huvudbyggnad och sjökrog. Dels är det 1890-talets sommarvillaepok. Dels är det industrialismen med oljeindustrins mycket tidiga etablering på ön 1903. I den industriella kulturmiljön innefattas även lämningar av andra världskrigets beredskapstid.

Som kulturmiljö har Stora Höggarn en särprägel, även i Stockholms skärgård som helhet. Grundstrukturen är baserad på sjöfartsepoken och det centrala farledsläget med närheten till Stockholm. Oljeindustrins byggnadsverk, lämningar av nedlagd logistik, och det lilla samhälle som byggdes upp kring industrin står i intressant samspel med äldre epokers lämningar av liv och verksamhet. De olika tids- och verksamhetsepokerna överlagrar och kompletterar varandra.

Kulturmiljön ingår i område av riksintresse för kulturmiljövården – Stockholms farled och inlopp.

Karaktärsdrag

- Stora Höggarn är en starkt särpräglad kulturmiljö med tre viktiga bebyggelsehistoriska tidsskikt; 1600-, 1700- och 1800-talets sjöfartsepok från 1600-talet och framåt, 1890-talets sommarvillaepok samt oljeindustrins etablering på ön 1903, förankrad i läget i Stockholms inlopp.
- På öns sydöstra sida finns spår i form av lämningarna av huvudbyggnad och sjökrog kopplade till 1600-, 1700- och det tidiga 1800-talets sjöfartsepok.
- Spåren av det sena 1800-talets sommarvillaepok bland annat Norska villan från 1890 samt villan Sommarro. Lämningar av tennisbana, dansbana och kägelbana.

Industriepoken 1903–1992 har satt mycket starka avtryck, framför allt i norr, öster samt i sydväst:

- Cisternparkerna från 1903–1941 dominerar hela nordöstra och norra delen av ön.
- Över stora delar av ön finns även flera lämningar av logistik såsom brygglämningar, banlämningar, vinschar, pipelines med rör och betongfundament samt mycket mer därtill.
- Flera byggnadslämningar finns både av bostadshus och verksamhetsbyggnader, andra byggnadslämningar är exempelvis tapphus, lager och funktionsspecifika byggnader inom oljeindustrin.
- Oceanbryggan i norr från 1904 är bevarad, från hamnen går pipelines för bensin upp till Övre Cisterngården.
- Vid kusten i norr finns de stora insprängda bergrummen från 1939–1941 för lagring för statens räkning.
- Mindre anläggningar från 1940-talets beredskapstid finns på ön.
- Klippkust och hållmarkskust dominerar i stort sett hela ön. Norra delen är kuperad och delvis kargare med tall- och blandskogsdungar med stora inslag av klippor och hållar. I väst och nordväst främst bergsknallar och skogsmark.

Råd och rekommendationer

Syftet med råd och rekommendationer är att de ska ge inspiration och vägledning kring hur fastighetsägare kan tänka kring förvaltningen av sin fastighet för att de värden som karaktäriserar området ska bevaras. De är också ett stöd vid handläggning av bygglovs- och planärenden för staden. De råd och rekommendationer som ges är inte juridiskt bindande.

Förutom vad som anges i Lidingös kulturmiljöprogram Del 1 gällande vård och underhåll av byggnader ges följande råd:

- De tre olika epokerna på ön, 1600-, 1700- och 1800-talets sjöfartsepok, 1890-talets sommarvillaepok samt oljeindustrins etablering på 1900-talets skall fortsättningsvis vara tydligt avläsbara och dess byggnader bör underhållas med väl anpassade material och metoder.
- Byggnader från 1800-talets sommarvillaepok bland annat Norska villan från 1890 samt villan Sommarro bör bevaras och underhållas med väl anpassade material och metoder.
- Lämningar av tennisbana, dansbana och kätgelbana bör bevaras.